

Ο «ΚΩ.ΟΣ ΠΟΙΗΤΗΣ» ΤΟΥ ΝΙΚΗΤΑ ΧΩΝΙΑΤΗ

Στην εξιστόρηση των γεγονότων της βασιλείας του Αλεξίου Γ' Αγγέλου ο Νικήτας Χωνιάτης κάνει λόγο για τη δράση του Κωνσταντίνου Μεσοποταμίτη, που είχε το αξίωμα του *ἐπί τοῦ κανικλείου* ήδη από την εποχή της βασιλείας του Ισαακίου Β' Αγγέλου (Χρον. Διήγ. 489,51-52 van Dieten), αργότερα επιδίωξε να αποκτήσει παράλληλα και εκκλησιαστικά αξιώματα, και τελικά έγινε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (Χρον. Διήγ. 490,69-70 van Dieten). Μετά την άνοδο όμως ήρθε η πτώση, την οποία ο Νικήτας Χωνιάτης αρχίζει να περιγράφει με την εξής πρόταση (Χρον. Διήγ. 491,3-6 van Dieten):

Ἔθεν ὅπερ ἐπὶ τῶν σωματικῶν ἔξεον ὁ Κῶς ποιητής, ὡς εἰς τὸ ἄκρον προελθοῦσαι φιλοῦσι πρὸς τὸ κάταντες ὡς φιλοπόστροφοι μεταφέρεσθαι, μὴ ἀτρέμεις ἔχουσαι μένειν τῷ συνεχῆ ἀεὶ τῆς κινήσεως, τοῦτο καὶ ἐπὶ τῷ Μεσοποταμίτῃ συμπίπτωκεν ἄντικρυς.

Ο Νικήτας Χωνιάτης κάνει εδώ αναφορά σε ένα συγκεκριμένο κείμενο, το οποίο έγραψε, όπως λέει, *ὁ Κῶς ποιητής*. Ο J. A. van Dieten σημειώνει στο υπόμνημα των πηγών και παράλληλων χωρίων της έκδοσής του¹ για την παραπάνω πρόταση: «3-5 *ὅπερ* etc.: locum non inveni», αλλά στον πίνακα ονομάτων που περιλαμβάνει ο δεύτερος τόμος της έκδοσης διαβάζουμε (σ. 55): «Κῶς ὁ --: = Hippocrates, vide s. n.» και (σ. 36): «Ἰπποκράτης: = ὁ Κῶς; verba eius allata 491,3». Συνεπώς ο van Dieten πιστεύει πως στο σημείο αυτό ο Χωνιάτης παραθέτει ένα χωρίο από κάποιο έργο του Ιπποκράτη, μόνο που δεν μπόρεσε να το ταυτίσει.

Ωστόσο η άποψη αυτή παρουσιάζει δύο προβλήματα: Το πρώτο είναι ότι σε κανένα κείμενο της ιπποκρατικής συλλογής δεν υπάρχει, όσο ξέρω, κάποια διδασκαλία σχετική με αυτά που παραθέτει ο Χωνιάτης. Το δεύτερο, και το πιο σημαντικό, είναι ότι θα ήταν παράξενο να υποδηλωνόταν ο Ιπποκράτης με τη φράση *ὁ Κῶς ποιητής*, μια και ο Ιπποκράτης έγραψε ιατρικά συγγράμματα σε πεζό λόγο, και ο Νικήτας Χωνιάτης δεν χρησιμοποιεί πουθενά αλλού, όσο θυμάμαι, τη λέξη *ποιητής* για να δηλώσει το συγγραφέα ενός πεζού κειμένου².

1. *Nicetae Choniatae Historia*. Corpus fontium historiae byzantinae 11, 1-2, Berolini et Novi Eboraci 1975.

2. Στο σημείο αυτό θα άξιζε να προστεθεί ότι στο κείμενο της *Χρονικής Διηγήσεως*, καθώς και στους λόγους και τις επιστολές του Νικήτα Χωνιάτη (βλ. J. A. van Dieten, *Nicetae*

Η ταύτιση του *Κῶου ποιητοῦ* με τον Ιπποκράτη δεν έγινε από τον van Dieten: ο τελευταίος ακολούθησε απλώς τους προηγούμενους μελετητές και μεταφραστές του Νικήτα Χωνιάτη, που, επειδή νόμιζαν ότι στο σημείο αυτό παρατίθεται ιπποκρατικό χωρίο, παρανόησαν τελείως το κείμενο³:

Η λατινική μετάφραση του Hieronymus Wolf (1557), που συνόδεψε όλες τις μέχρι τώρα εκδόσεις του Νικήτα Χωνιάτη⁴, εκτός από αυτήν του van Dieten, αποδίδει το παραπάνω χωρίο ως εξής: «unde quemadmodum Hippocrates optimam corporis habitudinem, quod diu in eodem statu permanere non possit, periculosam esse affirmat, ita etiam Mesopotamitano accidit»⁵. Είναι μάλιστα ενδιαφέρον το γεγονός ότι στην έκδοση του Migne (1865), που αποτελεί ανατύπωση της έκδοσης του Bekker, διαβάζουμε στον Index (PG 140, 1572): «Hippocrates... Ejus dictum, *optimam corporis habitudinem esse periculosam*, 317». Με τον τρόπο αυτό αποδίδεται στον Ιπποκράτη μια περίεργη διδασκαλία: είναι επικίνδυνη η άριστη κατάσταση του σώματος(!).

Η γαλλική μετάφραση του L. Cousin (1673) ακολούθησε την παρανόηση της λατινικής αποδίδοντας στον Ιπποκράτη την ίδια περίεργη διδασκαλία: «mais comme Hippocrate assure, que la plus avantageuse disposition du corps est dangereuse, parce que ne pouvant se maintenir en l'embonpoint où elle est montée, il faut qu'elle descende, pour parler ainsi; la trop grande prospérité de Constantin fut la cause de la disgrâce»⁶.

Στα νεότερα χρόνια ο F. Grabler (1958) κατάλαβε διαφορετικά το κείμενο νομίζοντας ότι *αί σωματικά ἔξεις* είναι η αρρώστια και η υγεία, μετέφρασε: «aber was der Schriftsteller aus Kos (Hippokrates) von den körperlichen Zuständen sagt, nämlich daß Krankheit und Gesundheit, wenn sie ihre höchste Spitze erreicht haben, gerne in das Gegenteil umschlangen, weil sie, da sich doch alles andauernd wandelt, nicht ruhig und unbewegt bleiben können, das traf auch bei Mesopotamites ein»⁷. Έτσι όμως αποδιδόταν στον Ιπποκράτη μια άλλη εξίσου παράξενη

Choniatae Orationes et Epistulae, Corpus fontium historiae byzantinae 3, Berolini et Novi Eboraci 1972), δεν έχει επισημανθεί κανένα παράθεμα ή απήχηση από χωρίο της ιπποκρατικής συλλογής. Η μόνη φορά που μνημονεύεται το όνομα του Ιπποκράτη είναι στο *Χρον. Αντ.*: 580, 90 van Dieten, σε ένα ανέκδοτο σχετικό με τη ζωή του.

3. Δυστυχώς δεν μπόρεσα να δω την ιταλική μετάφραση του Lodovico Dolce (1569), ούτε και τη ρωσική μετάφραση των V. I. Dolockij και I. V. Čeljcov (1860/1862), που δεν μπόρεσε να τη βρει ούτε ο van Dieten, παρόλο που την αναζήτησε στις βιβλιοθήκες της δυτικής Ευρώπης (βλ. van Dieten, *Nic. Chon. Hist.*, σ. cxi).

4. Βλ. van Dieten, *Nic. Chon. Hist.*, σ. cix-cx.

5. Βλ. I. Bekker, *Nicetae Choniatae Historia*, Corpus scriptorum historiae byzantinae, Bonnæ 1835, σ. 650.

6. Βλ. L. Cousin, *Histoire de Constantinople depuis le règne de l'ancien Justin jusqu'à la fin de l'empire*, 5. τόμος, A Paris 1673, σ. 345.

7. Βλ. F. Grabler, *Die Kreuzfahrer erobern Konstantinopel*, Byzantinische Geschichtsschreiber 9, Graz-Wien-Köln 1958, σ. 61.

διδασκαλία: όταν η αρρώστια φτάσει στο αποκορύφωμά της, ο άνθρωπος αρχίζει να γίνεται καλά, και όταν η υγεία του αποκορυφωθεί, αρχίζει πάλι να χειροτερεύει για να ξανααρρωστήσει (!).

Όλες οι παραπάνω παρανοήσεις ξεκίνησαν από το γεγονός ότι θεωρήθηκε αυτονόητο (και δεν συζητήθηκε, όσο ξέρω, καθόλου) ότι ο *Κῶος ποιητής* ήταν ο Ιπποκράτης. Στην πραγματικότητα όμως αυτό το χωρίο του Νικήτα Χωνιάτη απηχεί τη θεωρία για την ἔξιν των σωμάτων που βρίσκουμε στον Φίλωνα τον Ιουδαίο, *Ὅτι ἀτρεπτον τὸ θεῖον* 35-36 (II σ. 64,1-10 Cohn-Wendland): *τῶν γὰρ σωμάτων τὰ μὲν ἐνεδήσατο ἔξει, τὰ δὲ φύσει, τὰ δὲ ψυχῇ, τὰ δὲ λογικῇ ψυχῇ. λίθων μὲν οὖν καὶ ξύλων, ἃ δὴ τῆς συμφοῦς ἀπέσπασται, δεσμὸν κραταιότατον ἔξιν εἰργάζετο· ἢ δὲ ἐστὶ πνεῦμα ἀναστρέφον ἐφ' ἑαυτό· ἄρχεται μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν μέσων ἐπὶ τὰ πέρατα τείνεσθαι, ψαῦσαν δὲ ἄκρας ἐπιφανείας ἀνακάμπτι πάλιν, ἄχρις ἂν ἐπὶ τὸν αὐτὸν ἀφίκηται τόπον, ἀφ' οὗ τὸ πρῶτον ὀρμήθη· ἔξωθεν ὁ συνεχῆς οὗτος δίκωλος ἄφθορτος, ὃν οἱ δρομεῖς ἀπομιμούμενοι ταῖς τριτηρίσιν ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἀπάντων κοινοῖς θεάτροις ὡς μέγα δὴ καὶ λαμπρὸν καὶ περιμάχητον ἔργον ἐπιδείκνυνται.*

Η θεωρία αυτή για την ἔξιν αποτελεί μέρος της στωϊκής διδασκαλίας για τη φύση των σωμάτων⁸, αλλά την αναλυτική περιγραφή αυτής της συνεκτικής δύναμης, που ξεκινά από το κέντρο ενός σώματος, φτάνει στην επιφάνειά του και επιστρέφει πάλι στο κέντρο, από όπου ξαναξεκινά, δεν τη συναντούμε σε κανένα άλλο κείμενο εκτός από αυτό του Φίλωνα⁹. Το φυσικότερο λοιπόν είναι να υποθέσουμε ότι ο Νικήτας Χωνιάτης στο σημείο που μας απασχολεί απηχεί το παραπάνω χωρίο του Φίλωνα (αν βέβαια δεν σωζόταν εκείνη την εποχή κανένα άλλο κείμενο —χαμένο σήμερα— με την ίδια διδασκαλία).

Μένει ωστόσο ένα πρόβλημα: ποιος είναι ο *Κῶος ποιητής*, στον οποίο ο Χωνιάτης αποδίδει τη σχετική διδασκαλία; Φημισμένος ποιητής από την Κω¹⁰ ήταν ο Φιλήτας¹¹, που έγραψε και ποιήματα και συγγράμματα σε πεζό λόγο.

8. Βλ. J. von Arnim, *Stoicorum veterum fragmenta*, 2. τόμος, Lipsiae 1903, σ. 149-150, π. 458.

9. Βλ. ολόκληρο το σχετικό κεφάλαιο στον von Arnim, *ό.π.*, σ. 144-151, π. 439-469. Για την ίδια θεωρία κάνουν λόγο και τα απ. 454-455 (σ. 149), όχι όμως τόσο αναλυτικά.

10. Για τους ένδοξους άνδρες που κατάγονταν από την Κω βλ. Στράβωνα 14, 2, 19: *οἰοῦνται* (ενν. Ἰπποκράτης) *δὴ ἐστὶ τῶν ἐνδόξων Κῶος ἀνὴρ καὶ Σίμος ὁ ἰατρός, Φιλήτας τε ποιητής ἄμα καὶ κριτικός, καὶ κατ' ἡμᾶς Νικίας ὁ καὶ τυραννήσας Κῶον, καὶ Ἀρίστον ὁ ἀκροασίμνος τοῦ περιπατητικοῦ καὶ κληρονομίας ἐκείνων· ἦν δὲ καὶ Θεόμηστος ὁ ψάλτης ἐν ὀνοματι, ὃς καὶ ἀντιπολιτεύσατο τῷ Νικίᾳ.*

11. Για τις διάφορες μορφές με τις οποίες μας παραδίδεται το ὄνομα του ποιητή (Φιλήτας-Φιλήτας-Φιλίτας) βλ. J. U. Powell, *Collectanea Alexandrina*, Oxonii 1925, σ. 90, G. Kuchenmüller, *Philetæi Cōi reliquiae*, Berolini 1928, σ. 15-17, καὶ A. von Blumenthal, *Philetas*, 1, *RF* 19.2 (1938) 2165.

Στα αποσπάσματα που μας σώζονται από τα έργα του¹² δεν βρίσκουμε τίποτε που να έχει έστω και την παραμικρή σχέση με την παραπάνω διδασκαλία, γι' αυτό και δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι εδώ ο Νικήτας Χωνιάτης μας διασώζει ένα νέο απόσπασμα του Φιλητά από την Κω.

Ωστόσο θα μπορούσαμε να τολμήσουμε την εξής υπόθεση: Τα ονόματα του Φίλωνα και του Φιλητά έχουν όμοιους τους τρεις πρώτους φθόγγους και δεν θα ήταν δύσκολο να γίνει σύγχυση μεταξύ τους, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις που η κατάληξη του ονόματος ήταν γραμμένη με συντομογραφία. Από την άλλη μεριά η χρήση ανθολογίων ήταν πολύ συνηθισμένη κατά τη βυζαντινή εποχή¹³, και στα χφφ των ανθολογίων συχνά βρίσκουμε λάθη στην πατρότητα των κειμένων που παρατίθενται¹⁴. Δεν θα ήταν λοιπόν απίθανο ο Νικήτας Χωνιάτης να ήξερε το παραπάνω χωρίο του Φίλωνα από κάποιο ανθολόγιο¹⁵, όπου το κείμενο αποδιδόταν στον Φιλητά (ή και να διάβασε ο ίδιος λάθος σε κάποιο ανθολόγιο το συντομογραφημένο ίσως όνομα), και όταν αργότερα θέλησε να παραθέσει το χωρίο στο κείμενό του δηλώνοντας την προέλευσή του, έγραψε *ἄνω ἐπὶ τῶν σωματικῶν ἔξεων ὁ Κῶος φησι ποιητής*, νομίζοντας πως παραθέτει μια άποψη του ποιητή Φιλητά από την Κω.

Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο

ΔΗΜ. Α. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ

12. Βλ. Powell, *ό.π.*, σ. 90-96, Kuchenmüller, *ό.π.*, σ. 38-87 και 91-111, και H. Lloyd-Jones - P. Parsons, *Supplementum hellenicum*, Texte und Kommentare 41, Berolini et Novi Eboraci 1983, σ. 318-320.

13. Αυτό φαίνεται από το πλήθος των χφφ ανθολογίων που μας έχουν σωθεί: βλ. M. Richard, *Florilèges spirituels grecs*, *Dictionnaire de Spiritualité* 5 (1964) 475-512, ιδιαίτερα σσ. 510-512.

14. Βλ. π.χ. το κεφάλαιο «Ueber das byzantinische Florilegium 'Parallela' und seine Quellen» στον C. Wachsmuth, *Studien zu den griechischen Florilegien*, Berlin 1882, σ. 90-161.

15. Για τα ανθολόγια που περιέχουν τμήματα από τα έργα του Φίλωνα βλ. L. Cohn - P. Wendland, *Philonis Alexandrini opera quae supersunt*, 1. τόμος, Berolini 1896, σ. lxxiii-lxx, και 2. τόμος, Berolini 1897, σ. xi-xiv.